

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.2.1>

ЗВАРИЧ Р.В.

**ОСНОВНІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПРАВА
В СУЧАСНІЙ ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ**

У статті розглядається процес реалізації функцій права. Розкривається зміст основних форм реалізації функцій права в контексті сучасного державотворення. Визначено, що процес реалізації функцій права відображає втілення правової дії у свідомості і поведінці суб'єктів. Кінцевим результатом цього процесу є досягнення необхідного соціального ефекту, а саме: впорядкованості, стабілізації, розвитку громадських взаємин, а також витіснення при цьому негативних для суспільства явищ. Іншими словами, завершальним етапом реалізації функцій права є правопорядок. Отже, правопорядок виступає чітким відображенням усього процесу впливу права на громадські стосунки. З'ясовано, що поняття «реалізація функцій права» і «реалізація права» хоча і перебувають у тісному взаємозв'язку, вони не є тотожними. Без реалізації права стає неможливим здійснення правом своїх функцій, тобто виконання своєї соціальної ролі. І навпаки, правопорядок, який виступає завершальним етапом реалізації функцій, виражає реальне здійснення права. Проте, на нашу думку, реалізація прав і обов'язків не є завершальним етапом процесу здійснення функцій права. У цьому розумінні функцію права можна вважати повністю реалізованою лише тоді, коли досягнутий необхідний результат – соціальний ефект, запланований законодавцем, із врахованими при цьому інтересами більшості верств населення, а також із високим рівнем гарантій прав і свобод людини. Зроблено висновок, що механізм основних форм реалізації функцій права на сучасному етапі державотворення визначається не видами відповідних елементів і не послідовністю їх розташування, а їх конкретним змістом (наповненням) у процесі реалізації різних функцій, а також значущістю кожного елементу для здійснення тієї або іншої функції. Такий елемент механізму реалізації функцій права, як правосвідомість, має набагато більше значення для реалізації виховної функції права, ніж для усіх інших, а правовідносини важливіші для здійснення регулятивної функції права. Встановлення міри можливої і належної поведінки (формування правових норм) також, безумовно, значиміше для регулятивної функції права, оскільки в цьому полягає сама суть цієї функції.

Ключові слова: *реалізація, функції права, реалізація функцій права, форми реалізації функцій права.*

The article deals with the process of implementing the functions of law. The content of the main forms of implementation of the functions of law in the context of modern state formation is revealed. It is determined that the process of implementing the functions of law reflects the embodiment of legal action in the minds and behavior of subjects. The end result of this process is the achievement of the necessary social effect, namely – orderliness, stabilization, development of public relations, and the displacement of negative phenomena for society. In other words, the final stage in the implementation of the functions of law is the rule of law. Therefore, the rule of law is a clear reflection

of the whole process of influence of the right on public relations. It has been found that although the concepts of “realization of functions of law” and “realization of law” are closely interconnected, they are not identical. Without the exercise of law, it becomes impossible to exercise the right of its functions, that is, to fulfill its social role. Conversely, the rule of law, which is the final stage of the exercise of functions, expresses the real exercise of law. However, in our view, the exercise of rights and responsibilities is not the final step in the process of exercising the functions of law. In this sense, the function of law can be considered fully realized only when the necessary result is achieved – a social effect, planned by the legislator, taking into account the interests of the majority of the population, as well as with a high level of guarantees of human rights and freedoms. It is concluded that the mechanism of the main forms of implementation of the functions of law at the present stage of state formation is determined not by the types of relevant elements and the sequence of their location, but by their specific content (filling) in the implementation of different functions, as well as the importance of each element for the implementation of a function. Such an element of the mechanism of implementation of the functions of law as justice is much more important for the realization of the educational function of law than for all others, and legal relations are more important for the implementation of the regulatory function of law. Establishing a measure of possible and proper behavior (the formation of legal rules) is also, of course, more important for the regulatory function of law, since this is, in essence, the very essence of this function.

Key words: *realization, function of law, function of law realization, forms of realizing functions of law.*

Вступ. В умовах становлення та утвердження України як самостійної правової держави, орієнтованої на ринкову економіку, право поступово набуває ролі головного фактора, завдяки якому здійснюється цілеспрямований вплив на державу та суспільні відносини в різних сферах. Саме тому на рівні науки теорії держави і права, галузевих правових наук виникає та розробляється низка важливих проблем щодо специфіки реалізації функцій права в демократичній державі.

Необхідно виділити праці вчених, які здійснювали дослідження різних аспектів функцій права – А. Абрамова, З. Алмазової, І. Курцева, М. Матузова, М. Новікова, Т. Радько, А. Риженкова, Ю. Тихомирова, які й стали науково-теоретичною базою цього дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретичний аналіз та практика основних форм реалізації функцій права в контексті сучасних механізмів державно-правового будівництва.

Результати дослідження. В юридичній науці поняття «функція» характеризує соціальну роль насамперед самого права. Величезний досвід активного використання поняття «функція права» нині не дає змоги констатувати наявність єдиної точки зору на цю проблему. Якщо синтезувати численні погляди, то можна зробити висновок, що під функцією права розуміють або соціальне призначення права, або його напрями правового впливу на суспільні відносини, або те й інше разом. Тому треба акцентувати на недоцільності отождолення напрямів правового впливу із соціальним призначенням права або протиставлення їх і навпаки. Розкриваючи зміст якої-небудь функції права, необхідно постійно мати на увазі зв'язок призначення права з напрямками його впливу та, навпаки, визначеність останніх призначенням права. Соціальне призначення права, як зазначалося, зумовлюється потребами суспільного розвитку, відповідно до яких створюються закони, спрямовані на закріплення певних відносин, їх регулювання чи охорону. Функція права – це прояв його іманентних, специфічних якостей, інакше кажучи, це основний напрям впливу права на суспільні відносини з метою їх впорядкування та врегулювання. У функції акумулюються якості права, що постають із його якісної самостійності як соціального феномена [11, с. 155].

Саме поняття «реалізація» походить від латинського «realis», що в буквальному розумінні означає матеріалізацію будь-чого. Відповідно до визначення, наведеного в Тлумачному словнику української мови, воно є синонімом терміна «здійснення», а саме дієслово «здійснити» означає «втілити» [14]. Отже, ця дефініція спрямована на досягнення певного результату, мети.

Звертаючись до терміна «реалізація функцій права», можна зазначити, що найбільш поширеним трактуванням, що є нині в юридичній літературі, є визначення Т.Н. Радько, за яким акцентовано на досягненні цілей тієї або іншої функції, втіленні її в життя, виконанні правом своєї соціальної ролі [16, с. 93].

Із вказаного визначення випливає, що процес реалізації функцій права відображає втілення правової дії у свідомості і поведінці суб'єктів. Кінцевим результатом цього процесу є досягнення необхідного соціального ефекту, а саме: впорядкованості, стабілізації, розвитку громадських взаємин, а також витіснення при цьому негативних для суспільства явищ. Іншими словами, завершальним етапом реалізації функцій права є правопорядок. Отже, правопорядок виступає чітким відображенням усього процесу впливу права на громадські стосунки.

На думку ряду дослідників, процес реалізації функцій права в цілому має універсальний характер щодо усіх функцій, які здійснюються за допомогою таких форм реалізації права, як дотримання, виконання, використання і застосування [13, с. 9].

На переконання В. Реутова, реалізація функцій є водночас реалізацією норм права [21, с. 137].

З такою думкою можна погодитися лише частково. Річ у тому, що поняття «реалізація функцій права» і «реалізація права» хоча і перебувають у тісному взаємозв'язку, вони не є тотожними. Без реалізації права стає неможливим здійснення правом своїх функцій, тобто виконання своєї соціальної ролі. І навпаки, правопорядок, який виступає завершальним етапом реалізації функцій, виражає реальне здійснення права. Проте, на нашу думку, реалізація прав і обов'язків не є завершальним етапом процесу здійснення функцій права. У цьому розумінні функцію права можна вважати повністю реалізованою лише тоді, коли досягнутий необхідний результат – соціальний ефект, запланований законодавцем, із врахованими при цьому інтересами більшості верств населення, а також із високим рівнем гарантій прав і свобод людини.

Таке трактування збігається з позицією А. Абрамова, за якою функцію права можна вважати реалізованою лише тоді, коли повністю вирішені усі завдання і досягнута кінцева мета правового регулювання [2, с. 84].

Як відомо, здійснення функцій права можливе за допомогою двох способів. Перший спосіб полягає в реалізації функцій права через правовідносини. Тут йдеться про правове регулювання як спеціально-юридичний аспект правової дії, яка пов'язана з прямими, суворо визначеними приписами про належну і можливу поведінку, зі встановленням конкретних прав і обов'язків суб'єктів. Права і обов'язки в цих правовідносинах стають певною мірою усвідомленою необхідністю поведінки і, отже, здійснюються не як вимушена реакція на домагання, а як прагнення задовольнити законний інтерес носія права [18, с. 99].

А. Константинова виділяє такі форми реалізації функцій права, які, з нашої точки зору, найбільш виразно характеризують цей процес:

– інформаційна форма – вплив права як різновиду соціальної інформації, в якій знаходить своє вираження державна воля. За допомогою правової інформації відбувається доведення до суб'єктів офіційних відомостей про дозволена, належна або заборонена державою поведінку, а також про заходи реагування на невиконання правових приписів. Ця форма орієнтована на гносеологічну сторону свідомості індивіда, тобто на формування правових знань і уявлень;

– виховна форма здійснення функції права характеризується впровадженням у свідомість людини суми правових знань, установок, переконань, ціннісних уявлень, що сприяють правильній мотивації поведінки. Вона орієнтована на аксіологічну (ціннісну) сторону свідомості індивіда. Людина, сприймаючи правові приписи і втілюючи їх у діях, виступає об'єктом виховного впливу права;

– комунікативна форма здійснення функції права характеризує здатність права бути засобом спілкування, взаємодії, зв'язку між членами суспільства. Цінність права як комунікативного засобу полягає в його спрямованості на формування правових стосунків, які припускають наявність взаємних прав і обов'язків в їх учасників.

Таким чином, правова комунікація є не лише обміном інформацією, але й організацією реальної взаємодії між суб'єктами права [9].

Усі перераховані форми здійснення функцій права характеризують специфіку і міру правового впливу на людину. Згідно із системним підходом до правових явищ, виділені форми необхідно розглядати не ізольовано один від одного, а в комплексі як три взаємопов'язані, що послідовно змінюють один одного, етапи здійснення функцій права. Іншими словами, процес реалізації регулятивної функції права відбувається за допомогою інформаційної, виховної і комунікативної форм. Саме такий підхід сприяє глибшому розумінню як своєрідності кожної з форм, так і виявленню механізму дії права на особу і суспільство [4, с. 99].

Історична місія правового регулювання в житті сучасного суспільства безпосередньо продиктована глибинними вимогами соціального розвитку, а саме: внести в складну і нерідко суперечливу соціальну ситуацію, спричинену соціально-економічною боротьбою, етнічними, релі-

гійними і іншими зіткненнями, особовими конфліктами, постійні і чіткі, визначені, забезпечені, гарантовані нормативні начала, побудовані на принципі особової самореалізації, громадянського миру, згоди та врахування різних інтересів, взаємних та скоординованих установок.

Початок ХХІ століття характеризується низкою суперечливих тенденцій у правовій сфері суспільства. З одного боку, посилюється необхідність правової регламентації багатьох сторін внутрішнього і зовнішнього життя з огляду на ускладнення соціально-економічних і технологічних процесів і громадянських зв'язків. З іншого боку, підтримка зацікавленої участі соціальних груп і громадян вимагає повнішого обліку та вивчення їх інтересів, а також стимулювання активності [23, с. 86].

Однак найважливіша соціальна основа здійснення функцій права – це наявність умов для соціально позитивної самореалізації особи. Утиск соціально позитивної самореалізації особи за допомогою права звужує можливості правового регулювання поведінки людей, знижує ефективність такого регулювання.

Проте самореалізація особи ґрунтується на певних передумовах. Передусім вважаємо слушним, що найзагальнішим чином значення права як соціальної цінності полягає в тому, що воно виражає, закріплює і забезпечує організованість відносин у суспільстві. Тому організованість суспільних відносин, їх впорядкованість до певної міри будуть і показником ефективності реалізації регулятивної функції права. Така ж впорядкованість потрібна і в ціннісній сфері суспільства [3, с. 12].

Функції є важливою характеристикою права не лише в змістовному, але і в динамічному плані. Як відомо, функціональна характеристика права показує його суть, призначення і ознаки з динамічного боку, тобто з боку активної дії права на громадські стосунки. Т. Радько зазначає, що функціонування – це дія права в соціальній системі, реалізація його функцій, втілення їх у громадських стосунках [18, с. 319].

Іншими словами, функції права віддзеркалюють увесь спектр напрямів правової дії на об'єктивну дійсність, є своєрідними векторами цієї дії.

Реалізація функцій характеризує зовнішній прояв права. Тому вивчення і аналіз цієї категорії сприяє глибшому пізнанню права, визначенню його ролі і місця в суспільстві, а також усіх напрямів його дії на громадські стосунки. У цьому полягає головна методологічна цінність пізнання функцій права.

Проте не всі учені поділяють поширений погляд на розуміння функцій права як напрямів правової дії. Функція, на думку А. Риженкова, це не призначення, що визначається як сфера застосування чого-небудь, а його здійснення. Тому правильніше говорити не про напрям правової дії, а про правову дію в певному напрямі [22, с. 8].

Зазначена розбіжність, на наш погляд, має несуттєвий характер і тому не впливає на зміст досліджуваної дефініції. Б. Пугинський критично підходить до розгляду функцій права як напрямів правової дії на суспільні відносини. На його думку, судження про напрями впливу права без вказівки конкретних об'єктів і результатів такого впливу мають істотно спекулятивний характер [15, с. 13].

Правова дія здійснюється в трьох формах (інформаційній, орієнтаційній і формі правового регулювання), і відповідно до цих форм необхідно виділяти три форми реалізації функцій права: інформаційну, орієнтаційну, правового регулювання.

Великий внесок у розробку теоретичних проблем правової інформації зробив А. Венгеров. Він виступив проти надміру загального трактування регулятивної складової частини правової інформації. Недолік широкого підходу, на його думку, полягає в тому, що поняття правової інформації стає надзвичайно розпливчатим, умовним [6, с. 73].

Аналізуючи функції правової системи, В.П. Казимирчук і С.В. Боботов визначають правову інформацію як різновид соціальної інформації, прескриптивний, що має приписуючий характер [8, с. 24].

На наш погляд, можна повністю погодитися з цією точкою зору, оскільки правова інформація вченими розглядається в рамках правового регулювання, при якому інформування суб'єктів здійснюється через систему юридичних засобів, що мають нормативний, прямий, суворо регламентований характер. Не варто при цьому забувати, що правовій інформації властивий і інший аспект – ознайомлювальний (дескриптивний). Як приклади можна навести довідкову інформацію про будь-які правові документи, що містяться в пошукових системах, інформацію в преамбулі нормативно-правового акта, що містить короткий виклад його цілей і завдань; інформацію, що відображає правове життя суспільства, що міститься в засобах масової інформації; інформацію в наукових публікаціях.

Прибічниками широкого підходу до розуміння правової інформації є Т. Радько і В. Толстик. На їхню думку, до правової інформації належить не лише та, яка міститься в правових нормах, але і ті відомості, носіями яких є генеральні ідеї справедливості, свободи, гуманізму, рівності, різні правові акти (інтерпретаційні, реалізації прав і обо'язків), правова свідомість (громадське, групове, індивідуальне) [20, с. 62].

Інформаційна форма полягає в тому, щоб повідомити адресатам вимоги держави, що стосуються поведінки людей, інакше кажучи, довести до їх відома, які є в суспільстві, схвалюються або допускаються державою можливості, засоби і методи досягнення суспільно корисних цілей і які з них суперечать інтересам суспільства, держави і громадян. Джерела, з яких громадяни отримують інформацію про зміст норм права, можуть бути різними: офіційні, засоби масової інформації, юрисконсульти, адвокати, інші особи юридичної професії, керівники різних рівнів, друзі, знайомі, родичі, популярна юридична література та ін.

На наш погляд, вказана позиція повно і усебічно відбиває зміст цього терміна. Проте важко погодитися із зарахуванням правосвідомості до цього поняття. Правосвідомість – це не джерело, а накопичувач інформації (не транслятор, а її консумент). Між інформацією і правосвідомістю особи є причинно-наслідковий зв'язок.

Так, О.А. Гаврилов вбачає регулятивний характер правової інформації у тому, що вона фактично містить інформаційні відомості (повідомлення, дані) про факти, події, предмети, осіб, явища, що відбуваються в правовій сфері, містяться в різних джерелах і використовувани державою і суспільством для вирішення завдань правотворчості, правозастосовної і правоохоронної діяльності, захисту прав і свобод особи [7, с. 15].

Існування різних точок зору на визначення правової інформації, на наш погляд, безпосередньо зумовлене широтою і багатогранністю цього терміна, а також особливостями завдань, що лежать в основі того або іншого дослідження.

На думку Т.Н. Радько, наступною, не менш значимою формою реалізації функцій права є орієнтаційна дія. Орієнтаційна форма реалізації функцій права проявляється в тому, що важливі не лише знання норм права, але й вироблення у громадян позитивних правових установок, які утворюють правову орієнтацію. Орієнтаційна правова дія складається із сукупності правових установок і є двоєдиним процесом: формування установок, з одного боку, і їх вплив на правову поведінку громадян – з іншого.

Правові установки поділяють на позитивні (такі, що спонукають до правомірної поведінки, у тому числі до правової активності) і негативні (ті, що спонукають до протиправної поведінки). Установки, які спонукають до правомірної поведінки, в сукупності утворюють позитивну правову орієнтацію, а установки, які спонукають до протиправної поведінки, – негативну правову орієнтацію. Завданням орієнтаційної дії права є формування позитивних правових орієнтирів [17, с. 280].

Не ставлячи під сумнів необхідність і важливість соціально-орієнтаційної дії права, варто зазначити, що навряд чи негативні установки, які детермінують протиправну поведінку, створюють негативну правову орієнтацію, логічно правильно іменувати правовими.

Безумовно, в деяких випадках неякісні закони, невиправдані рішення владних органів можуть сформувані в суб'єктиві недовіру і навіть негативне ставлення до права. Однак така ситуація не може бути визнана нормою. Вона суперечить сутності і соціальному призначенню права, у зв'язку з чим засоби, здатні створити негативну правову орієнтацію, швидше мають іменуватися протиправними, ніж правовими.

Незважаючи на значимість інформаційної і орієнтаційної форм реалізації функцій права, Т.Н. Радько вважає, що оскільки центральне місце в системі правової дії займає правове регулювання, реалізація функцій права у рамках цієї форми має особливе значення і складається зі з'ясування принципів положень: умов ефективності регулювання; процесу правового регулювання; соціальних результатів регулювання [18, с. 281]. Визнаючи необхідність інформаційної й орієнтаційної дії права, впливу його функцій на свідомість індивідів, з урахуванням усередині психологічної спрямованості двох цих форм А. Абрамов [1, с. 89] та І. Курцев [10, с. 18] вважають, що обидва ці аспекти споріднені й органічно включені в єдину форму реалізації функцій права, яка вважається суб'єктивною і виражена, передусім, у правосвідомості суб'єктів.

Цілком логічно, що суб'єктивній формі кореспондує форма об'єктивна, яка, на думку вказаних вище авторів, виражена в правовідносинах.

У цьому контексті правовідносини є цілим комплексом різних зв'язків: з одного боку, це зв'язки, що характеризують єдність норми права і врегульованого нею громадського відношення, з іншого – це зв'язки, що характеризують внутрішню структуру правовідносин, а саме права і

обов'язки його учасників. Завдяки наявності цих різнопланових зв'язків, правові приписи і, отже, функції права мають змогу втілитися в реальному житті, реальних суспільних відносинах [1, с. 196].

Зрозуміло, що в деяких випадках дослідники говорять про наявність виховної функції права [5, с. 10], а в інших – про відповідну форму реалізації усіх без винятку функцій права.

Висновки. Отже, механізм основних форм реалізації функцій права на сучасному етапі державотворення визначається не видами відповідних елементів і не послідовністю їх розташування, а їх конкретним змістом (наповненням) у процесі реалізації різних функцій, а також значущістю кожного елементу для здійснення тієї або іншої функції. Такий елемент механізму реалізації функцій права, як правосвідомість, має набагато більше значення для реалізації виховної функції права, ніж для усіх інших, а правовідносини важливіші для здійснення регулятивної функції права. Встановлення міри можливої і належної поведінки (формування правових норм) також, безумовно, значиміше для регулятивної функції права, оскільки в цьому полягає сама суть цієї функції.

Список використаних джерел:

1. Абрамов А.И. Проблемы реализации регулятивной функции права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история правовых учений» / Науч. рук. В.М. Ведяхин. Нижний Новгород, 2005. 26 с. URL: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1370010>.
2. Абрамов А.И. Теоретические и практические проблемы реализации функций права : монография / Под общ. ред. В.М. Ведяхина. Самара, 2008. 526 с.
3. Алмазова З.Л. Социальные и ценностные основы регулятивной функции права в современной России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Кубан. гос. ун-т. Краснодар, 2016. 30 с.
4. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном сознании. *Вопросы философии*. 1973. № 6. С. 92–103.
5. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Москва, 2005. 175 с.
6. Венгерова А.Б. Категория «информация» в понятийном аппарате юридической науки. *Советское государство и право*. 1977. № 10. С. 69–82.
7. Гаврилов О.А. Курс правовой информатики : учебник для вузов. Москва, 2002. 247 с.
8. Казимирчук В.П. Правовая система социализма. Т. 2. Функционирование и развитие. Москва, 1987. 317 с.
9. Константинова А.В. Формы осуществления функций права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история государства и права; история учений о праве и государстве». Челябинск, 2014. 179 с.
10. Курцев И.А. Проблемы реализации охранительной функции права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2008. 48 с.
11. Матузов Н.И. Теория государства и права. Москва : Юристъ, 1997. 672 с.
12. Мелехин А.В. Буржуазное (капиталистическое) государство. URL: <http://www.blog.servitutis.ru/?p=183>.
13. Новиков М.В. Ограничительная функция права и ее реализация в российском законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Владимир, 2004. 37 с.
14. Паламарчук Л. С. Словник української мови. Українська мова: енциклопедія. Київ : Укр. енцикл., 2004. 612 с.
15. Пугинский Б.И. Функции гражданско-правовых средств. *Вестник МГУ*. Сер. 11. Право. 1980. № 1. С. 11–23.
16. Радько Т.Н. Методологические вопросы познания функций права. Волгоград, 1974. 238 с.
17. Радько Т.Н. Общая теория права: курс лекций / под общ. ред. В.К. Бабаева. Н. Новгород, 1993. 336 с.
18. Радько Т.Н. Основные функции социалистического права. Волгоград, 1970. 315 с.
19. Радько Т.Н. Теория государства и права : учебник. 2-е изд. Москва : Проспект, 2009. 642 с.
20. Радько Т.Н. Функции права. Нижний Новгород, 1995. 397 с.
21. Реутов В.П. Функциональная природа системы права. Пермь : Изд-во Перм ГУ, 2002. С. 131–139.
22. Рыженков А.Я. Компенсационная функция советского гражданского права. Саратов, 1983. 271 с.
23. Тихомиров Ю.А. Право и саморегулирование. *Журнал российского права*. 2005. № 9. С. 81–90.